

Misgər Məmmədov
ADU

DİLƏ YİYƏLƏNMƏ PROSESİNDƏ TƏLƏBATLARIN ROLU

Açar sözlər: dilə yiyələnmə peşə özünüdərk kimi, bioloji və sosial amillərin vahidliyi, dilə yiyələnmə özünü gerçəkləşdirmə kimi motivlər nəzəriyyəsi, progressiv və regressiv hərəkətlər, pragmatik davranış

Key words: mastering a language as a self-cognition, biological and social unity, mastering a language as a self-realization, theory of motives, progressive and regressive actions, pragmatic behaviour

Ключевые слова: само познание профессий как усвоение языка, биологическое и социальное единство, усвоение языка как само реализации, теория мотивации, прогрессивные и регрессивные действия, прагматическое поведение

İnsanın bio-psixososial varlıq olmasının əsaslandırmaq üçün bu sahədə aparılan tədqiqatların sayı durmadan artır və eyni zamanda maraqlı nəticələr əldə edilir. İnsan biologiyası, gen mühəndisliyinin inkişaf perspektivləri və əldə olunan nailiyyətlərin insan psixikasına təsiri artıq danılmaz bir fakt kimi gündəlikdədir və bu gün psixi prosesləri izah edərkən tədqiqatlar bioloji amildən uzaqlaşmırlar. Bioloji insanın sosial insana çevrilməsində rəftarın və fəaliyyətin rolu, eləcə də, müxtəlif istiqamətli fəallıq insan psixikasının məzmununu təşkil edir. Dil də belə bir fəallığın nəticəsidir.

Dilə yiyələnmə və ondan istifadə bəşər övladına xas və onun ayrılmaz tərkib hissəsidir. Əgər söhbət insanlıqdan gedirsə, dilə yiyələnmə, onu mənimsəmə və ondan sosial tələbatları ödəmək üçün kommunikativ məqsədlərlə istifadə, bəşəri dəyərlər toplusu kimi qiymətləndirilməlidir.

Stenford Universitetindən olan R.Klayn hesab edir ki, yaradıcılıq qabiliyyəti qəfləti mutasiyanın nəticəsidir. 50 min il bundan əvvəl insanın beynində ciddi dəyişikliklər baş verib və bu insana imkan verib ki, nə isə orijinal bir şey yaratsın. Bu nəzəriyyənin istiqamətlərindən biri də kommunikasiyaya xidmət edən dilə aid olan və dilə cavabdeh olan genin kəşfidir. Bu gen FOX P2 adını daşıyır. Sübut edilib ki, bu gendən ən azı dili öyrənmək üçün istifadə edilir və verbal informasiyanı təkmilləşdirmək qabiliyyətinin bu gendən asılılığını Oksford Universitetinin əməkdaşları 2001-ci ildə aşkar ediblər [15].

İnsanın digər canlılardan əsas fərqi onda intellektinin və ya N.Xomskinin hesab etdiyi kimi anadangəlmə biliklərə məsul olan “qurğu” (language acquisition device) vardır [15] və yaradıcılıq qabiliyyətinin mövcudluğudur və bu əsas amil hesab olunan kimi sosial deyil, əlahiddə olaraq biologidir [6]. Lakin bu fikir kifayət qədər mübahisəli olaraq qalır.

Dil və təfəkkür arasında ilkin hərəkəti model birinci səviyyəsi – nitq hərəkətləri ilə ilkin tələbatlarını zahiri davranışlarla bitirmək (J.Piaje), ikinci səviyyəsi – mənalı hərəkətlər baxımından ana və uşaq arasında anlaşılan (L.S.Vıqotski) rəftarlar – nitq hərəkətləri, üçüncü səviyyə isə uşağın ana dili vasitəsi ilə fikrini ifadə etmə bacarığı-

dır. Simvollar, sxemlər, kodlar, obrazlı yazılar, damğalar, rəmzlər və bu qəbildən olan hərəkətlərin ilkin asbtrakt formaları determinizm prinsipinə əsaslanaraq ümumi psixoloji metodologiyaya görə dialektik təfəkkürün qanunauyğunluqları əsasında – binaş oppozisiyalar, mənfi induksiya qanununun, induktiv və deduktiv metodlara və digər təfəkkür qanunlarına əsasən yaranmışdır və həmçinin nitq və dilin insanda bioloji yeri olduğu haqda fikirlər də təsdiqini tapmışdır.

İnsanlıq üçün belə davranışı motivləşdirən ilkin qeyri-ixtiyari, sonra isə, sosiallaşan tələbatlar nəticəsində yaranmışdır. Qabiliyyət dilə yiyələnmə səviyyəsində tələbatdır. *“Ana dilinə yiyələnmək qeyri-şüurlu prosesdir və insan dili şüurlu can atmaların gücünə əldə etməmişdir, bu təfəkkürün ontogenezdə inkişafının təbii proseslərinin nəticəsidir”* [7, s.7].

Yəqin ki, ilkin insanlara xas olan laqeydlik, eyniləşdirmə, əksiliklə dolu ziddiyyətlər təfəkkür fəaliyyətinin nəticəsi olaraq ilkin səbəbləri axtarmaq və ya səbəb-nəticə əlaqələri haqqında qeyri-adi nəticələr çıxarmaq kimi davranışlar qorxu ilə müşayət olunsa da ehtimallarla bu əlaqələrin tapılması demək idi və faktların təsdiqi onların intellektual inamını artırır [8, s.11-23].

Laqeydlik, eyniləşdirmə, əksiliklərlə dolu ziddiyyətlər insanı yaradıcı fəallığa təhrik edən təfəkkür tərzləri kimi dilə yiyələnmədə xüsusi rola malikdir. Psixoloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, insanı fəallığa təhrik edən motivlər içərisində qorxunun da rolunu qeyd etmək yerinə düşərdi. Empirik olaraq belə demək mümkündürsə, dilə yiyələnmək üçün insanı yaradıcı fəallığa təhrik edən laqeydlik, eyniləşdirmə əksiliklərlə dolu ziddiyyətlər, qorxu ilkin maddi tələbatlara qarışaraq söz yaradıcılığını motivləşdirir.

Əlbəttə, ana dilinə yiyələnen zaman iştirak edən psixoloji motivlər xarici dilə yiyələnmək üçün əsaslıca biləcəyimiz motivlərdən özünün sosial məqsədləri və dar mənada kommunikativ xarakterinə uyğun deyil. Birincisi, dilə yiyələnmənin ontogenezdəki paradigması, yaş xüsusiyyətləri, təfəkkür və dilin genetik qarşılıqlı münasibətləri fərqlidir. İkincisi – dilə yiyələnmə məqsədi və mexanizmləri başqadır.

Xarici dilə yiyələnmə və ondan kommunikativ məqsəd üçün istifadə zamanı ilkin olaraq nəzəri cəlb edən dildən istifadənin şəxsiyyət üçün praqmatik dəyərləridir. Şəxsiyyət xarici dilə yiyələnmənin məqsədini bildiyi üçün ona şüurlu yaxınlaşmanı üstün tutur və dil haqqında söykəndiyi nitq mexanizmləri ona yaşına uyğun olaraq məlumdur.

Gercək faktın varlığı və onun mövcudluq üçün təsdiqi ilkin əlaqənin həyacanla dolu qorxulu etirafı idi, qorxu psixikanın fəallığını artıran ilkin motivlərdən olub onu yaradıcılığa təhrik edə bilirdi və dil yəqin bu qorxunun iştirakı ilə dolu olan həyacanlı həyatın bir törəməsi idi və bu faktlar arasında asılılığın olmasını da yəqin bioloji inkişaf üçün müvəffəq situasiya yaradan praktik fəaliyyətlə cəlbəməsi idi. Faktlar arasında əlaqələrin təsdiqi ilkin siqmatik əlaqələr idi və insanlardan ötrü ətraf aləmi mənimsəmək üçün obyektiv idrak metodu idi. Faktların varlığı və onlar arasında əlaqələri dilə çevirmək ünsiyyət amilinə təkan verdiyindən ilkin kommunikativ funksiya varlığın təsdiqindən, daha mürəkkəbi isə onlar arasında səbəblərin tapılmasından ibarət idi ki, bu da ünsiyyətin funksiyası vasitəsi ilə ehtiva olunurdu. Dilə tələbat insanların maddi mövcudluğuna təminatçı olan təbii tələbatlar sistemi ilə cəlbəməsi olduğundan ilkin dilə yiyələnmədə iştirak edən davranış

formalarının predmet əsasını faktın varlığının mücərrəd və qorxu dolu formaları idi. Canlılar içərisində insanın digər varlıqlardan fərqi onun ümumiləşdirmək və mücərrədləşdirmək bacarığıdır. İlkin mücərrədləşdirmələr təbii tələbatın abstrakt elementi olub idraki formalar daşıyırdı və məzmun etibarilə il maddi tələbatlarla bağlı idi [13]. Demək dilin yaranmasına və onun mənimsənilməsinə tələbatın yaranması insanların ehtiyac deyə dərk etdiyi fenomenin maddi və mənəvi təşkilçisi idi.

Kiçik insan qruplarının kollektiv təcrübəsinin ünsiyyət modeli elementar tələbatların nəticəsi kimi qrup üzvlərinin mövcudluqla bağlı təcrübəsi ilə zəngin olduğu üçün o, bütün qrup üçün yetərli ünsiyyət funksiyası daşıyırdı (Məsələn, *Mən acam*).

Faktın varlığının anlaşıması və onun təmin edilməsi qrup tərəfindən eyni və ya oxşar hərəkətlərlə birgə icra edilməsi təcrübənin idrak proseslərinə eyni və ya oxşar strukturlaşmasına səbəb olurdu və nəticədə ehtiyacların ödənilməsində faktların varlığını təsdiq edən və onu yerinə yetirən hərəkətlərin primitiv əlaqələndirməklə rabitələrini dilə köçürürdülər. İdraki tələbatları maddi tələbatlar motivləşdirirdi. Lakin faktları qeyd edən insanlar onlar arasında əlaqəni anlamırdılar – bu da qorxunun və xurafatın mənbəyi idi [8, s.23].

Qorxu və təhlükəsizlik – psixikanın nüvəsini təşkil edir [10] və insanın dünyaya qeyri-şüurlu mənzərəsinin reallığına istiqamətləndirir, qorxu həmçinin insanı yaradıcı fəallığa təhrik edən insanın psixi vəziyyətidir. Dilə yiyələnmə ilə bağlı faktların təsbiti, ona qorxu dolu laqeyd münasibət, əşyavi əlamətləri arasında rabitələri anlamamaq qorxusu və onun mücərrədləşmədə inikası deyə, bəlkə də, dairəni qapamaq olar.

Dil yaradıcı fəallığın məhsuludur [9]. Dilin aspektlərindən ilkin olan fonologiyada səslərin psixoloji xüsusiyyətlərini təhlil edən A.R.Luriya hesab edirdi ki, ilkin səslərdə semantik çalarlar var idi və o, anlam kəsb edirdi. Bu məsələnin psixosemantik izahı ondan ibarətdir ki, mənalar hərəkətlərin çevrilmiş formalarıdır. Demək, dilin ən elementar və ilkin ifadələrində hərəkətlərin fəallığının nəzəri cəhətdən təsbitini müəyyən etmiş oluruq [11].

İnsanlığın mövcudluğu üçün ilkin davranış ətrafı mənalandıraraq anlamaqdır və anlama elə bir dəyərdir ki, faktların varlığını qeyd edən insan əlaqələri bərpə etmək qorxusu qarşısında mifik təcrübəsinə müraciət etməli olur. Bəlkə də bu şəxsiyyətin psixoloji strukturunu təşkil edən kollektiv şüursuzluq səviyyəsində mövcud olan biliklər digər strukturlara «axıb tökülməsi» nəticəsində bərpada iştirak edən birləşdirici materiallar ixtiyari və ya qeyri-ixtiyari olaraq şüursuzluq səviyyəsində müdaxilə etmiş stimulların hesabına motivləşirlər və dilin strukturlaşması üçün semantik bazanın sözsüz, ilkin, «obrazsız təfəkkürünü» (Buler) fəaliyyətə cəlb edir və yəqin ki, bu təəssüratlar hələ ki «amorf» (A.N.Leontev) şəklindədir və daxili nitqin strukturlaşma ərəfəsindədir.

Faktların mövcudluğunun təsbiti həmçinin ilkin insan üçün az əhəmiyyət kəsb etsə də, ona kollektiv təsəvvürlərində mistik məzmun verərək onu kollektiv şüursuzluğun narahət məzmununa çevirirlər. Natamam, yarı həyəcən, yarı qorxu, yarı mənəli, yarı mistik məzmun daşıyan hərəkətlər dil üçün real psixi baza rolunu oynayır. Bu hərəkətlər situativ mənalara malik olub psixika üçün bilik rolunu oynayır və ya belə biliklər elə psixikanın özüdür.

Şəxsiyyətin psixoloji strukturunun kollektiv şüursuzluq səviyyəsini formalaşdırən biliklər dilə yiyələnmə üçün informasiya rolu oynayır. Dilə yiyələnmə baş-beyin yarım kürələrində sinir sistemlərinin fəaliyyəti ilə bağlı olması haqqında materialist təsəvvürlər yuxarıda qeyd etdiyimiz hadisələrin ümumi məntiqini təşkil edir.

Fizioloji proseslərin dilə yiyələnmədə iştirakını qeyd etməsək fikrimizi tamamlaya bilmərik. Sinir sistemləri səviyyəsində dilə yiyələnmənin fizioloji xüsusiyyətləri haqqında D.Çartli yazırdı: "...bir dəfə əmələ gəlmiş kiçik titrəmələr saxlanılır və toplanır və xarici təsirlərə sonradan veriləcək reaksiyaları qabaqlayır. Bunun hesabına orqanizm...öyrənmə sistemində çevrilir". D.Çartliyə görə sinir sistemlərinin ümumi funksional xüsusiyyətlərinin əsasında öyrənməyə qabil hafizə dayanır [12, s.133].

Öyrənməyə qabil mexanizmlər və öyrənməyə hazırlıqlı sinir sistemlərinin mövcudluğu və xarici təsirlər nəticəsində öyrənmə nöqtəyi-nəzərdən baş verən sinir modifikasiyaları insanlığın fizioloji addımlarıdır. Əgər belə demək mümkünsə, bu sinir sistemləri psixofizioloji funksiya daşıyır.

Bioloji və psixofizioloji proseslərə əsasən demək olar ki, dilə yiyələnmə insan tərəfindən insanlığa istiqamətlənmiş və sosial mövcudluğun ideal forması determinizmlə çulğalaşmış subyektiv aktiv fəallıqdır. Bu aktiv fəallığın əsasında da tələbatlar dayanır. Tələbatlara ehtiyac (С.Л.Рубинштейн), münasibət (Д.А.Леонтьев), adaptasiyadan yaunma (D.K.Mak-Klemland), vəziyyət (К.Левин), davranış proqramı (Б.И.Додонов), psixopatiya (В.В.Монастырский) kimi baxışlarla yanaşı (14), Amerika-humanistik nəzəriyyənin tərəfdaşları, Avropa bihevizorizmi, rus fəaliyyət nəzəriyyəsi, gürcü psixologiya (ustanovka) məktəblərinin gəlidi ümumi nəticə ondan ibarətdir ki, dilə yiyələnmə, onu mənimsəmə və ondan istifadə tələbatlarla bağlıdır. Lakin dilə yiyələnmədə və sonradan ona kommunikativ xarakter verməklə nail olma fərqli yanaşmalarla müşayiət olunur. Nəzəriyyələrdən daha çox istinad edilən və tənqidə məruz qalan və həm də praktik olaraq tətbiq edilən Amerika humanistik məktəbin nümayəndəsi A.Maslounun tələbatların 5 səviyyəli piramida nəzəriyyəsidir. A.Maslou hesab edirdi ki, insan tələbatları anadangəlmədir və onlar ierarxik sistem üzrə təşkil olunublar. Piramida aşağıdakı kimidir:

1. Fizioloji tələbatlar
2. Təhlükəsizlik tələbatı (stabilitet, intizam, asılılıq, müdafiə, qorxudan azad, həyacan və kaos)
3. Məhəbbətə olan tələbat (ailə, dostluq, öz əhatəsi, referent qrup)
4. Hörmətə və nüfuza olan tələbat (məna hörmət edirlər, məna tanınır və lazım, şərəf, şöhrət və tanınmağa meyl)
5. Özünüaktuallaşdırmağa tələbat (qabiliyyətin inkişafı).

Daha sonralar isə A.Maslou bu tələbatlara idraki qabiliyyətlər səviyyəsi və estetik tələbatlar səviyyəsi əlavə etmişdir və tələbatların yaş xüsusiyyətləri olduğunu nəzərə cərpdirmişdir.

A.Maslounun tələbatlar piramidasını təhlil edərkən bizi daha çox cəlb edən 2-ci, 3-cü və 5-ci tələbatların yaradıcı fəallıqda rolu olub. Həm klassik psixologiyada, həm də müasir psixoloji tədqiqatlarda insanı yaradıcı fəallığa təhrik edən tələbatlar içərisində qorxunun, həyacanın, kaosun (Freyd, Yunq, S.Seyidov) məhəbbətin (klassik şərq və qərb fəlsəfəsi) və özünügerçəkləşdirmə ilə ifadə olunan da-

xili tələbatların (Amerika psixologiya məktəbi – Maslou, Xorni və b.) psixoloji məzmunu həmçinin dil yaradıcılığını ehtiva edir və rus psixoloji məktəbi cümlə qurmağı yaradıcı fəallığın nəticəsi kimi təqdim edir (A.A.Leontyev).

Dilin insani insanlığa çevrilməsində hərəki nitq mexanizmləri formasında in-tişarı şəxsiyyət kimi xarakterizə edilərkən yəqin ki, dilə yiyələnmənin yaradıcı fəallıq kimi təhlil edilməsidir. Şəxsiyyət mürəkkəb psixoloji fenomendir, onun sosial bir dəyər kimi varlıq forması yaradıcılığın nəticəsidir. Yuxarıda psixikanın nüvəsini təşkil edən qorxu, həyacan, kaos, məhəbbət kimi əlamətlərin şəxsiyyət paradigmasında təhlili göstərir ki, fəallıq üçün ilkin əlamətlərin təhrikçiləri dilə yiyələnmə üçün hazırlıq mərhələsi üçün aktiv zona rolunu psixika səviyyəsində oynaya bilər. Bu məsələni psixodinamika səviyyəsində Freyd də nəzərdən keçirmişdir.

Sabit gözləmə, fəaliyyət kateqoriyası, S.L.Rubinşteynin şüur haqqında nəzəriyyəsinə görə dil davranışı hər bir şəxsə, hər dil daşıyıcısına, hər bir dil ailəsinə xas olan psixi davranış tərzidir. S.L.Rubinşteyn hesab edirdi ki, ağ işıq prizmadan keçərkən nə qədər çalar verirsə, psixika da stimullara o qədər cavab reaksiyalarını şəxsin fəallığına uyğun verə bilər. Fəallıqda və sabit gözləmədə obyektiv təsirlər və subyektiv cavabların mövcudluğu qəbul edilmiş psixoloji məlumatdır. Fəallıq və sabit gözləmə fəaliyyət və bihevizorizm nəzəriyyələrinə görə psixoloji nöqtəyi-nəzərdən subyektiv hadisədir. Lakin ümumi və obyektiv olanı odur ki, hər dil ailəsi ilkin hərəkətləri eyni tərzdə qiymətləndirir və adlandırır. Sözlərin sosial dəyər daşması heç də bütün dillərdə onların eyni ümumiləşmə gücünə və məzmun genişliyinə malik olması deyil və bu gerçəklərə subyektiv münasibət olan fəallıqdan və sabit gözləmədən asılıdır və bu dili mənimsəmədə müəyyən rola malikdir. Fəallıq və ya sabit gözləmə zamanı tələbatların motivləşdirilməsi subyektiv hadisəyə pragmatik münasibətindən asılı olur və bizə elə gəlir ki, bu prosesi təlim prosesində idarə etmək olar, çünki tələbatların təmin olunmasının birincisində maddiyyətə mə-nəvi olan çulğalaşmış stereotipi yaratmağın ilkin təbii əsası demək olar ki, var.

Hər iki hadisə subyektiv aktivliyi ilə bağlıdır və bu dilə yiyələnmədə tələbatların subyektiv psixi məzmunu ilə uyğunlaşdırılmasından asılıdır. Bu dilə olan fəallığın hər iki məqamını həm dili fəallaşdırən determinantların çoxluğu, həm də subyektiv münasibətlər dairəsinin genişliyin əhatəsi ilə bağlıdır. Bizə elə gəlir ki, qeyd etdiyimiz hal həm bioloji genə olan təsiri, həm fizioloji mexanizmlərin işlək formaya gətirilməsini, həm psixi proseslərin ardıcılığını, həm də linqvistik valentliyi əhatə edir. Linqvistik vahidlərin baş beyində dilə məsul olan mərkəzlərlə həmahəngliyi dildə uyarlılığı, nitq axınına təşkil edən daxili nitq mexanizmlərini intensionallığını, motivləşdirilməsini, nitqin təşkili və strukturlaşmasını və xarici səsli nitqi bir nitq aktı kimi tamamlayır və kommunikativlik təmin olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi dilə yiyələnmə tələbatların ierarxiyasında A.Maslouya görə sonuncu üç səviyyə (idraki, estetik və özünüaktuallaşdırma) ilə "Özünüifadə etmə tələbatı" dairəsinə daxil edilib. İdraki tələbatlar bilmək, bacarmaq, tədqiq etmək, estetik tələbatlar harmoniya, nizam, gözəllik, özünüaktuallaşdırma öz məqsədlərini reallaşdırma, qabiliyyətlər, öz şəxsiyyətini inkişaf etdirmə kimi təhlil edilib və A.Maslou hesab edirdi ki, aşağı sıra tələbatların təmin olunmadan yuxarı sıra tələbatların yaranması təmin olunmur.

A.Maslou hesab edirdi ki, insan ömrü boyu özünügerçəkləşdirmə ilə məşğul olur və bu insanın daxili potensialının reallaşdırılması və özünüinkişafa səbəb olur. Bu nöqteyi-nəzərdən bizə elə gəlir ki, dilə yiyələnmə üçün bu müstəvi daha aktualdır [6].

Fikirlərimizin əsaslandırılması üçün biz həmçinin K.Alderferin tələbatlar nəzəriyyəsinə müraciət etdik. K.Alderfer A.Maslou ilə razılığa da, onun tələbatlar nəzəriyyəsi motivləşmənin məzmunu nəzəriyyəsinə görə fərqlənirdi. Bu nəzəriyyədə bizi cəlb edən 3 tələbatdan ikincisi başqaları ilə ünsiyyətə girmək – sosial tip maraq doğurur. Tələbatları təmin olunmasında rabitələri bərpa edilməsində 7 prinsipi irəli sürən K.Alderfer 2-ci, 3-cü, 4-cü və 6-cı prinsiplər dilə yiyələnmədə tələbatların roluna görə maraqlıdır.

1. Mövcudluq tələbatı az təmin olduqca, onlar daha güclü istəyə çevrilir.

2. Sosial tələbat zəif təmin olunduqca mövcud olma tələbatı hərəkətləri güclənir.

3. Mövcudluq tələbatı tam təmin olunduqca, sosial tələbatlarla o, özünü fəal biruzə verir.

4. Sosial tələbatlar zəif təmin olunduqca, onlara yiyələnmək istəyi güclənir.

6. Sosial tələbatlar tam təmin olunduqca, şəxsi inkişaf tələbatı daha güclü aktuallaşır.

7. Şəxsi inkişaf tələbatı az təmin olduqca, onlar daha çox özlərini biruzə verir.

K.Alderferin nəzəriyyəsinin A.Maslounun nəzəriyyələrindən fərqi onda idi ki, tələbatlar arasında hərəkətlər aşağı və yuxarı hərəkətlərlə həyata keçirilə bilər (14). A.Maslounun tələbatların ierarxiyası nəzəriyyəsinə görə isə əgər aşağı səviyyəli (məsələn, fizioloji) tələbatlar ödənilməzsə yuxarı səviyyəli tələbatlara ehtiyac duyulmaz.

A.N.Leontyev və A.Maslounun nəzəriyyəsində bir ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, fizioloji tələbatlar ən ilkin olanıdır.

Biz psixoloji ədəbiyyatlarda tələbatlar haqqında olan nəzəriyyələri sadalamaqda fikrimiz ondan ibarətdir ki, ünsiyyətə olan tələbat tələbatların təmin edilməsi ilə bağlıdır, insanlıq üçün tələbat sosial dəyər olmaqla onun sosial atributudur və insanlığı fəallığa istiqamətləndirən əsas tələbatdır. Əgər insan üçün fizioloji tələbat ilkindirsə, insanlıq üçün ünsiyyət tələbatı ilkindir və o, sosial məzmunu malikdir. Məhz buna görə də K.Alderferin tələbatlar nəzəriyyəsi cəlbədidir, çünki tələbatlar arasında hərəkətlərin aşağı və yuxarı yerdəyişmələri intellektdə həndəsi rabitələrin yaranmasına səbəb olur. Bu isə dilə yiyələnmədə xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Həm fəaliyyət kateqoriyasına, həm tələbatların ierarxiyası nəzəriyyəsinə, həm də K.Alderferin tələbatlar nəzəriyyəsinə görə belə bir fikrə gəlmək mümkündür ki, bir tələbat digərini doğurur, birinin təmin olunması digəri üçün əsas olur və fəallığın hərəkəti forma almasında, məzmunlu motivləşmələr həmçinin sosial tələbatlar üçün prinsipial xarakter daşıyır və bu paradigmadə xarici dilə yiyələnmədə ana dilinə olan tələbatın tam ödənilməsi və sosial situasiyadan asılı olaraq digər tələbatla zəmin yaradılması məntiqi görünür (yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaq şərti ilə).

Tələbatların ierarxiyası və motivləşmə ilə bağlı strukturlarda idraki tələbatlar ümumi psixoloji səviyyədə öz əksini tapdığını biz yuxarıda qeyd etdik. Bu problemin xarici dilə yiyələnmə ilə bağlı elementlərinin İ.A.Zimnyanın nəzəri və eksperimental təhlilləri də maraq doğurur. Xarici dildə danışma, eşitmə, oxu, yazı fəaliyyətinin öyrədilməsi də tələbatın ümumi psixoloji prinsiplərinə söykənir. İ.A.Zimnya L.Blumfildin dilə yiyələnməklə bağlı dil biliklərinə deyil, nitq praktikasının əhəmiyyətini qiymətləndirərək dildə vərdişlərə xüsusi yer verirdi və onu formalaşdırmaq üçün psixoloji metodlardan istifadənin əhəmiyyətini vurğulayırdı. Xarici dilə yiyələnmə də tələbatlarla bağlı olduğunu xüsusi qeyd edən İ.A.Zimnya hesab edirdi ki, *"Bu məqsədlərin yerinə yetirilməsi öyrənilərdə fəaliyyətin motivasiya – tələbat planını formalaşdırmağı nəzərdə tutur"* [5, s.18].

Lakin ana dilinə olan tələbatla xarici dilə olan tələbatı qarışdırmaq olmaz deyən İ.A.Zimnyaya görə xarici dilə yiyələnmədə tələbatın xarakteristikası ana dilinin öyrənilməsi xarakteristikasından fərqlənir. Xarici dilə yiyələnmənin təmin olunması ya təlim-idraki tələbatlarla, ya da öz şəxsi fikrini xarici dildə ifadə etməyi dərk etmək tələbatı ilə bağlı olduğunu qeyd edən müəllif onu müəyyən mənada təbii əsasdan aralayır.

Demək yerinə düşərdi ki, bu ideya gürcü psixologiya məktəbində A.A.Alxazişvilinin əsərlərində əksinə formalaşmışdı. Aktivliyi insanın mövcudluq forması kimi qeyd edən müəllif dil təlimini xüsusi fəallıq forması kimi təqdim edərək ana dili və xarici dilə yiyələnmədə bir-birinin əksini təşkil edən davranış formalarının şərhini vermişdir.

A.A.Alxazişvili gürcü psixologiya məktəbinə (ustanovka) əsaslanaraq hesab edirdi ki, ana dili xarici dilə yiyələnmə prosesində mütləq effektivliyi təmin etsə də, bu prosesi bir başa xarici dilin öyrənilməsinə keçirmək mümkün deyil. Xarici dilə yiyələnmə üçün bu proses ya yenidən yaradılmalı, ya da yaratmaq mümkün olmayanda kompensasiya edilməlidir. Ana dili üçün öyrənmə və ünsiyyət birgə baş verirsə, bu xarici dilə yiyələnmə zamanı dil qabiliyyətini yaşla bağlı zəifləməsi nəticəsində ünsiyyət və öyrənmənin birgəliyi effekti əldə edilmir. İkinci mühüm cəhət bir dilli situasiyanın yaradıla bilməməsi, bizim üçün maraqlı isə 3 amildir ki, bu öyrənmənin tələbatlar sistemi ilə nitq aktivliyinin məzmununun müvafiqliyinə nail olunmasıdır. Bu ən mürəkkəb və ən vacib məsələ olaraq xarici dilə yiyələnmədə nəzərdən keçirilir. Səbəbi nədir? Çox sadə məsələ ondadır ki, xarici dilə yiyələnmək üçün istifadə olunan tapşırıqlar dilin formal strukturlarına əsaslanaraq tərtib edilir və bu gün bizim dərslə tərtib edilənlərin ən böyük çatışmazlığıdır. Tələbatın məzmun tərəfi linqvistik formal strukturlar vasitəsi ilə kompensasiya edilərək formal öyrənmə görüntüsü yaradırlar və bu formal öyrənmə müvəffəqiyyətlə və tez baş verir. Lakin A.A.Alxazişvili hesab edir ki, bu halda xarici dilə olan tələbatın psixoloji aspekti unudulur. Həmçinin unudulur ki, xarici dili öyrənmə ana dilinin məzmununun təsiri ilə xarici dildə nitqi motivləşdirir. İnterferensiyanın yaranması üçün əla vərdiş bazası yaradılır, effektiv dilə yiyələnmə üçün pedaqoji cəhətdən ən yaxşı yol isə dil öyrənməni tələbatlarının məzmununu müəyyənləşdirib sonradan onun vasitəsi ilə xarici dili motivləşdirmək olar [4, s.3].

ERG Alderferin motivasiya nəzəriyyəsi Maslounun nəzəriyyəsinə təkcə kateqoriyaların sayına deyil, həm də bir tələbat səviyyəsinə digər tələbat səviyyə-

yəsinə necə hərəkət etməsi ilə də fərqlənir. Maslou hesab edirdi ki, təmin olunmuş tələbatlar dominantlıq təşkil edir və hər yüksəkdə dayanan tələbat o vaxt fəallığa təhrik edir ki, ondan əvvəlki tam təmin olunmuş olsun. ERG görə əksinə ardıcıl-proqressiv inkişafda həmçinin reqressiv özündən əvvəlki tələbatlarda əldə olunmayan məqsədlərə qayıdış da var. Bu o deməkdir ki, əgər fərd şəxsi yaradıcılığı ilə tələbatı təmin etmirsə, fərdi nailiyyəti yoxdursa, onda özündən əvvəlki sosial və şəxsiyyətlərə münasibətlər başlıca motivləşdirmə amili kimi tələbatlara qayıdır ki, bu da fərdə öz gücünü istiqamətləndirməyə və əvvəlki tələbatı tam təmin etməyə yardımçı olur.

Alderferin ERG motivlər nəzəriyyəsinə görə fəal tələbatların 3 səviyyəsindən birində müvəffəqiyyət əldə edilməyə psixoloji zəmin var.

Alderferin ERG (existence, relatedness, growth) motivlər nəzəriyyəsinin dilə yiyələnmə nöqtəyi-nəzərdən çox geniş fəallıq sahəsi təklif edir.

ERG – mövcudluq, qohumluq, inkişaf tələbatları proqressiv istiqamətli hərəkətlər ana və xarici dilə yiyələnmədə tələbatların ümumi mənzərəsinin struktur əlamətlərini verməklə yanaşı, həm də motivlərin geniş məzmununu və onların bir-birini stimullaşdırmasının geniş təhlilini vermişdir.

Rus dilli linqvistik, pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatda da belə bir fikir səslənib ki, xarici dilə və ana dilinə tərcümə zamanı tələbatların proqressiv və reqressiv hərəkətlərinin şahidi oluruq. Xarici dildən ana dilinə tərcümə zamanı biz sonsuz sayda ana dili ilə bağlı çatışmamazlıqların, boşluqların, leksikanın zənginliyi hesabına, ya aşağı tələbatların təhriki nəticəsində yüksək tələbatların təmin olunmasının və ya əksinə olanın şahidi oluruq. Bunu praktik müəllimlərin dilindən tez-tez eşidirik. Bir tələbatın digər tələbatı motivləşdirməsi fərdi şüurda dillərin qarşılıqlı təsiri zamanında özünü biruzə verir. Birinci və ya ikinci xarici dilə yiyələnenlər praktik nitqdə tez-tez reqressiv hərəkətlərə yol verdiyini yenidən əvvəlki tələbatı tam təminatını həyata keçirdikdən sonra, daha yüksək ikinci dilə tələbatı formalaşdırmağı meyilləndiyinin tez-tez şahidi oluruq.

Alderferin ERG – motivlər nəzəriyyəsinə görə dilə yiyələnmə üçün zəruri olan tələbatlar 2-ci və 3-cü səviyyəli tələbatlar olub onlar ünsiyyəti və yaradıcılığı ehtiva edir və bu məsələ kommunikativ – nitq aktlarında yaradıcılığı bu psixoloji prosesin ayrılmaz hissəsi olması barədə fikirlərin psixolinqvistik təsdiqinə A.A.Leontyevin əsərində rast gəlirik [9].

Alderferin ERG tələbatlar nəzəriyyəsinin dilə yiyələnmə zamanı fəallığa təhriki psixoloji cəhətdən aşağıdakı kimi şərh etmək olar. Qeyd etdiyimiz kimi ünsiyyətə tələbatlar Alderfer tərəfindən mövcudluğun təmin olunması funksional asılılıqla müəyyənlanmış, hərəkətlərin fəallaşması, şəxsi inkişaf və özünüreallaşdırma prinsipləri ilə düz mütənəsb olmuşdur. Sosial tələbatların, o cümlədən ünsiyyətin təmin olunması şəxsiyyətin inkişafını və özünüreallaşdırmanın psixi fəallığın; motivləşdirə bilir. K.Alderfer şəxsiyyətin fəallığının mənbəyində tələbatların təmin olunmasının zəruriliyini vurğulayırdı və digər tələbatların təmin olunmasını da bu prosesdən asılı hesab edirdi. Sosial tip olan ünsiyyət tələbatının ödənilməsi, mövcudluğun təmin olunmasından insani fəallığa təhrik edən hərəkətlərin güclənməsinə və şəxsiyyətin inkişafa tələbatın yaranmasına təhrik edir.

Məsələnin ən ağırlı yeri isə ünsiyyət tələbatının məzmununu xarici dil vasitəsi ilə motivləşdirməkdən ibarətdir. Əgər biz dilin təfəkkürü istiqamətləndirdiyinin linqvistik xüsusiyyətlərini [1] psixoloji əlamətlərini [16] nəzərə alsaq onda belə bir ideya irəli sürə bilərik ki, ünsiyyət tələbatının xarici dilə motivləşdirmək üçün onu emosional linqvistik obrazlarla zənginləşdirmək lazımdır ki, xarici dilə tələbat təfəkkür səviyyəsində istiqamətlənsin. Bəlkə də bu fikri bir prinsip kimi ünsiyyət tələbatının alt qurup kimi qiymətləndirib onu xarici dilə ünsiyyət tələbatı kimi məzmun vermək daha ağılabatandır.

Bu tələbatın zəif təmin olunmasının qarşısını almaq üçün onun ilkin tələbatla çevrilməsi tələbatına ehtiyacı var, bu isə tələbatı stimullaşdırmaq tələb edir.

Bu məsələni biz iki cür şərh etmək istərdik. Birincisi, xarici dilə ünsiyyətin zəif təmin olunmasına səbəb ana dilidir və ona qayıdış tələbatı fərddən güclü reqressiv hərəkətlər tələb edir ki, xarici dilə yiyələnmədə ana dili motivləşdirici rol oynasın. Gürcü psixologiya məktəbi də qeyd edirdi ki, xarici dilə yiyələnmədə ana dili əvəzsiz rol oynayır və insan davranışında ikinci belə təkrar yoxdur ki, onun belə avtomatlaşmış əsası olsun.

İkinci şərh sırf psixoloji məzmun daşıyır və şərhə ondan ibarətdir ki, mövcudluq tələbatlarının zəif təmin olunması sosial tələbatların fəallığına təkanı cüzi olur və fizioloji mövcudluq sosial tələbatı motivləşdirməlidir (yəni aclığın dəf olunması digər tələbatın yaranmasına səbəb olur – yemək, içmək, geyinmək tələbatı elmi incəsənətə olan tələbatdan əvvəldir).

ERG – motivlərin nəzəriyyəsinin 3-cü prinsipi isə ilkin tələbatın gücü ilə sonradan yaranan tələbat özünü daha fəal biruzə verməsi, dillərin birindən digərinə keçidin aktivliyinə əsaslanır. Tələbatların proqressiv və reqressiv istiqamətləri onun tamlığına işarə edir.

ERG – motivlər nəzəriyyəsinin dilə yiyələnmə nöqtəyi-nəzərdən ən maraqlı prinsipi şəxsiyyətin inkişafının və özünüaktualaşdırmanın az təmin olunmasına rəğmən sosial tələbatın güclənməsi nisbəti nəzərdə tutulur. Məsələ ondadır ki, yaradıcı fəallıqda tələbatın natamam təmin olunması və ya şəxsiyyətin natamamlığının özünüaktualaşdırma tələbatına görə gercəkləşməsi ünsiyyət tələbatı ilə əvəzlənə, tamamlana və ya ona güclü istəklə kompensasiya oluna bilir. 2-ci və 3-cü tələbatların əksilik təşkil etməsi şəxsiyyətin fəallığını motivləşdirən ən güclü amildir və bunu dilə yiyələnmə zamanı sosial situasiyaların, tələbatın aydın məzmununa uyğun təlim materialının seçilməsi və təlim situasiyalarına uyğunlaşdırması ilə nail olmaq olar. Şəxs özünü aktualaşdırmaq üçün seçdiyi ən yetərli ünsiyyət faktorudur və onu yaradıcı fəallıqla əldə etmək olar və dilə yiyələnmədə önəmli psixoloji amildir.

ERG – motivlər nəzəriyyəsinin 6-cı prinsipdə şəxsiyyətin inkişafının ünsiyyətdən asılılığı öz əksini tapmışdır. Bu prinsipin dilə yiyələnmə müstəvisində şərhə o deməkdir ki, biz təlim fəaliyyətində şəxsiyyətin inkişafını nəzərdə tutmuşuq, şəxsiyyəti təlim materialları əsasında tərbiyə edilməsində dərslərlərin, dərslər vəsaitlərinin və digər təlim vasitələrinə öz əksini tapıb. K.Alderferin motivlər nəzəriyyəsinə görə sosial tələbatlar, şəxsiyyətin inkişafı ilə yaradıcı fəallığı arasında asılılıq müəyyən edib. Məsələnin dilə yiyələnmə nöqtəyi-nəzərdən şərhə belə deməyə əsas verir ki, yaradıcı fəallığın, fərdin şəxsiyyətə çevirməsində asılı tələbatlar sis-

temi mövcuddur. Şəxsiyyətin natamamdan tama keçidi şəxsi inkişafı və özünügerçəkləşdirməsi sosial tələbatlardan – ünsiyyətdən asılıdır. Digər tərəfdən ünsiyyət tələbatları ödəndikcə şəxsiyyətin inkişafına güclü təkan verilir. Tələbatların ierarxiyasında ünsiyyət – yaradıcılıq – şəxsiyyət arasında tələbatların məzmununa uyğun ierarxiyanın mövcudluğu və ya yaradılması dilə yiyələnmədə baza motivləri rolunu oynayır. Əsas məsələ tələbatların məzmunu yaşa, cinsə, peşəyə uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir ki, fəallığı təmin edə bilsin. Ona görə ki, dilə yiyələnmə prosesində ontogenezdə və filogenizdə məqsədlər bir-birindən fərqlənir və dilə məsul olan mərkəzlər psixoloji strukturuna görə fərqli xarakterə malik olur.

L.S.Viqotski yazırdı ki, ana dilinin mənimsənilməsi ilk olaraq ictimai təcrübənin mənimsənilməsi ilə müşayət olunmaqla ünsiyyət və ümumiləşmə funksiyalarını daşıyırdı və bu uşaq təfəkkürünün sonrakı pillələrində inkişaf edərək mənimsənilmiş ictimai təcrübənin obrazlı aləmini interiorizasiya edərək yaratmış, sonrakı mərhələdə isə onu öz intensiyasına uyğun olaraq, fikirləşmə prosesinin nəticəsi kimi ifadə vasitələri ilə nitq prosesinə daxil etmişdir. Ana dili vasitəsi ilə ilkin tələbatların ödənilməsi təbii xarakter daşımaqla, uşağın ehtiyacları ödənilmiş, obrazlaşmış tələbatları spesifik məzmun daşıyaraq koqnitiv strukturlarda ehtiyacın (tələbatın) mərhələsini müəyyən etməklə idraki səviyyədə stereotipləşmişdir. Koqnitiv strukturlaşma idraki, kommunikativ və sosial tələbatları ehtiva edərək “akkumulyasiya” olunmuş və “impulsiv” (A.R.Luriya) davranışlar üçün motivləşərək dar nitq davranışı aktının intensional mərhələsini qapamışlar. Ana dilinin mənimsənilməsi üçün xarakterik olan bu mərhələlər danışmaq istəyinin intensional mərhələsidir və o həm amorfudur, həm də ciddi struktura malik paradoksdur. Bu mərhələ ana dilinin mənimsənilməsi üçün xarakterikdir. A.A.Alxazışvilinin tədqiqatlarına görə xarici dilə yiyələnmək onun ana dilinə yiyələnməklə bağlı əldə edilmiş davranışlardan ibarət nitq sistemləri artıq bir təcrübədir və belə formalaşmış sistem ilkindir, amma psixoloji məzmununa görə hədəfləri müxtəlifdir.

İ.A.Zimnyaya yazırdı ki, xarici dil ana dili kimi ictimai təcrübənin mənimsənilməsinə xidmət etmir, gercəkliyi dərk etmək üçün vasitə deyil “*Xarici dilə yiyələnmə ya təlim-idraki tələbatların təmin olunmasını müəyyən edir, ya öz fikrini ifadə etməyi dərk etmək tələbatını müəyyən edir. Son mərhələdə bu özünüdərkdir və daha dəqiq özünüifadə etməkdir*” [5, s.20]. Rus psixoloji məktəbi üçün dil üzərində müşahidə təfəkkür üzərində müşahidə, Amerika psixoloqların üçün isə bu bilik vasitəsi ilə təfəkkürə nəzarət etmək deməkdir. Dilə yiyələnmiş (bilivi mənimsəmiş) insan özünüifadə edərkən özünü təsbit edir və yaradıcı fəallığın cənginə düşür. Ana dilində təfəkkürdə dil törəmələri xarici dil vasitəsi ilə təfəkkürdəki dil yaradıcılığından xarakterinə görə fərqlənir, xarici dil insana “...*özünüdərk tələbatını artırır. Ana dilinə yiyələnmə prosedurları xarici dilə yiyələnmə prosedurlarında yaradıcı fəallığa təhrik motivlərini stimullaşdırır. «Kommunikativ – nitq bacarıqları yaradıcı xarakter daşıyır: axı ünsiyyət şəraiti tamamilə təkrar olunmur, hər dəfə insana lazımı dil vasitələrini və nitq vərdişlərini yenidən seçmək lazım gəlir*” [9, s.222].

Belə fikirə gəlməyimizə səbəb həm də Alterferin motivlər nəzəriyyəsinin dediklərimizə işıq salmasıdır.

İ.A.Zimnyaya qeyd edirdi ki, xarici dilə yiyələnmə tələbatı ya tədris idraki, ya da öz fikrini ifadə etməni dərk etməyin tələbatı və ona yiyələnməklə bağlıdır. “*Son mərhələdə özünə tələbatı özünü dəqiq ifadə etmə tələbatıdır*” [5, s.20].

Xarici dilə yiyələnmə tələbatları içərisində A.A.Leontyevin təklif etdiyi tələbatlar dilöyrənənin şəxsiyyəti, motivləri ustanovka Mən problemi, şəxsi və qrup identikliyi [9, s.226] və s. daxildir.

İqtisadi həyatın psixi davranışların əsasında duran tələbatların formalaşdığına əsas qəbul etsək peşə orientirlərinin tələbat kimi şəxsiyyətin hədəfləri sırasında motivlərin ierarxiyasında ilkin yerlərdən birinə iddialı olması xarici dili öyrənməyə yeni baxışı ehtiva edir. Bu da şəxsiyyətin öz gələcəyini peşə istiqamətində görən insanlar üçün xarici dilin şəxsiyyətin peşə maraqları vasitəsi ilə iqtisadi mövcudluğunun əsas vasitəsi olmasıdır. Onda xarici dilə yiyələnmə zamanı iqtisadi maraqların təminatçısı olan peşəyə maraq şəxsiyyətin yaradıcı fəallığının tərkib hissəsinə çevrilir. Peşəyə olan tələbat peşə dərkini motivləşdirir və xarici dilə yiyələnmə vərdişlər toplusu kimi bu proseslərin vasitəçisi rolunu oynayır.

Dilə yiyələnmə tələbatlar sistemi kimi psixologiyada qərarlaşmış təlim, özünüifadə (yaradıcı fəallıq səviyyəsində) ilə yanaşı cəmiyyətin normal üzvü olmaq tələbatından doğan sosial mövcudluq üçün peşənin yaradıcı statusuna yiyələnməkdir.

Ali məktəbdə xarici dilə yiyələnmə üçün peşəni – sosial tələbat kimi konkretləşməsi gənc mütəxəssisin iqtisadi mövcud olmasını, mənimsəmə mexanizmləri üçün hərəkətlərin fəallığını, peşə adlı sosial tələbatın təmin olunması tələbəninin yaradıcılığını ehtiva edir.

Bizim konkret situasiya üçün təklif etdiyimiz peşə tələbatı vasitəsilə dilə yiyələnmənin motivləşdirilməsi tələbəninin iqtisadi mövcudluq və peşə maarifləndirilməsi ilə səsleşir və asanlıqla şəxsiyyətin sosial kontekstinə daxil ola bilər.

Dilə yiyələnməyə belə yanaşma həmçinin şəxsiyyətin inkişafında yaradıcı fəallığı da nəzərdə tutur, belə ki, yiyələnmə, mənimsəmə və icra mexanizmləri tələbat paradigmasında həm asanlıqla şərh olunur, həm də icra mexanizmlərinə asanlıqla yiyələnmək mümkündür, biz məsələyə belə baxışda həm də şəxsiyyətin inkişaf perspektivlərini görürük.

Psixoloji ədəbiyyatlardakı nəzəri bilikləri təhlil edərək və ümumiləşdirərək belə demək istəyirik ki, xarici dilə yiyələnmə ali məktəbin qarşısına qoyduğu tələbə şəxsiyyətinin yaradıcı fəallığını inkişaf etdirmək nöqtəyi-nəzərdən 1) ehtiyac (peşə vasitəsi ilə özünün iqtisadi mövcudluğunu təmin etmə baza tələbatı); 2) yaradıcı fəallıq nöqtəyi-nəzərdən özünügerçəkləşdirmə şəxsiyyəti inkişaf etdirmək və öz potensialını gerçəkləşdirmək, ətraf aləmi öyrənərkən müxtəlif dil vasitələrindən istifadəni; 3) ünsiyyət vasitəsi ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlər və vəzifə pillələrində inkişaf perspektivləri tələbatlarını ödəməkdən ibarətdir.

Peşənin xarici dilə yiyələnmədə tələbat kimi perspektivi ondan ibarətdir ki, müasir dünyada şəxsiyyətin müstəqilliyini və idraki azadlığının əsasında dil amili dayanır. Sosial-iqtisadi cəhətdən dünyaya surətli inteqrasiya hər hansı xarici dilə yiyələnmə olmadan mümkün deyil. Xarici dil peşəyə yiyələnmədə əsas vasitə kimi uğurlu xarakter vermək və onu özünüdərkə çevirmək çox mühüm psixoloji amildir.

Kiçik yaşlı uşaqların dilə yiyələnməsi zamanı ERG – motivlər nəzəriyyəsinə görə prinsiplərin qeyri-ardıcılığı cəlbədidir və məntiqidir. Kiçik yaşlı uşaqların

dilə yiyələnməsi zamanı bu psixoloji hala tez-tez rast gəlirik, çünki ünsiyyətə meyillilik maddi tələbatların çıxırdaşına çevrilərək ona sosial məzmun verir. Maddi tələbatların sosial ifadəsi motivlərin ierarxiyasında sosial xarakterli motivlərin stimullaşdırıcısına çevrilir və bəzən bu prosedurlar paralel görüntü yaradır və ya bir tələbat ikincini motivləşdirməsi obyektiv xarakter daşıyır.

Nəzəri biliklərin təhlili və ondan irəli gələn məntiqi nəticələrə əsasən demək olar ki, dilə yiyələnmə yaş və pedaqoji psixologiyanın problemi kimi də ortaya çıxır. Ali məktəbdə ixtisasın peşə xüsusiyyətlərini nəzərə alıb onun təlim prosesində motivlər sırasına daxil edilməsi şəxsiyyətin fəallığını artırır. Peşənin dil səviyyəsində motivləşməsi həm öyrənmənin, həm öyrədənin, həm də dil materiallarının istiqamətinin dəyişdirilməsi deməkdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev S. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi. Bakı, "Victory" nəşriyyat, 2013.
2. Альдерфера К. // https://ru.wikipedia.org/wiki/Теория_потребностей.
3. Алхазішвили А.А. Психологические основы обучения устной иностранной речи. Из-во «Ганатлеба» Тбилиси, 1974.
4. Алхазішвили А.А. Основы овладения устной иностранной речью. Москва, Просвещение, 1988.
5. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. Москва, Просвещение, 1978.
6. Ильин Ю. Творческие способности человека – это генетические мутации (www.membrana.ru/participle/954antropolog).
7. Колшанский Г.В. Проблемы владения и овладения языком в лингвистическом аспекте. М., Высшая школа, 1975, вып.10.
8. Леви-Брюль Л. Первобытный менталитет., Европейский дом. Санкт-Петербург, 2002.
9. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М., 2002.
10. Мадди С. Психология личности. Спб. Из-во Речь, 2002.
11. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. М., МГУ, 1997.
12. Развитие в современном состоянии зарубежной психологии. М., «Педагогика», 1974.
13. Сулейменов О. Язык и письмо. Рома-Алма Ата, 1998.
14. www.psychologos.ru/articles/view/piramida-potrebnoy-maslou.
15. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vliyani-sotsialnyh-i-ili-biologicheskikh-faktorov-na-osobennosti-osvoeniya-yazyka-detmi>.
16. https://royallib.com/book/halpern_dayana/psihologiya_kriticheskogo_mishleniya.html

Summary

On the role of needs in language acquisition

The issue whether biological or social need is basic in language acquisition has still been disputable in the psychological studies. The paper aims to determine the hierarchy motives encouraging human's activity in language acquisition and to characterize the devices stimulating motivation in foreign language acquisition. These issues are among critical in the contemporary psychological researches. Some peculiarities of the activation of needs by including profession into the set of motives in line with age have been central in our analysis.

Резюме

О роли потребностей в процессе усвоения языка

Вопрос первичности биологической или социальной потребности в процессе усвоения языка остается спорной в психологической литературе целью статьи является предоставляющие соответствующей характеристика средств стимуляции мотивации обучения иностранным языкам и определение иерархии мотивации, которая способствует процессу усвоения языка. Активизация потребностей включением профессии в ряд мотивов, которые соответствуют возрастным особенностям является центральным вопросом в нашей анализе.